

Misna szövegolvasás

11. *Túl a Misnán és a Talmudon:*

*a rabbinikus irodalom műfajai a késő ókorban
és a középkorban (és azóta)*

Biró Tamás

biro.tamas@btk.elte.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

2020. május 13.

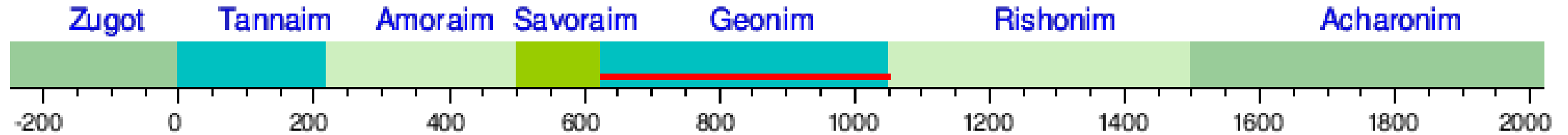

A Talmudon túl:

más műfajok a késő ókorban

A rabbinikus irodalom főbb korszakai

- ... – i.sz. 220 körül: tannák תנאים / tannaitikus korszak
- 220 k. – 500 körül: amórák אמוראים / amórai korszak
- 500 k. –1038: gáonok גאונים / gáoni korszak
- 10. század – 15. század: risonim ראשונים
- 16. század – máig: aḥronim אחרונים

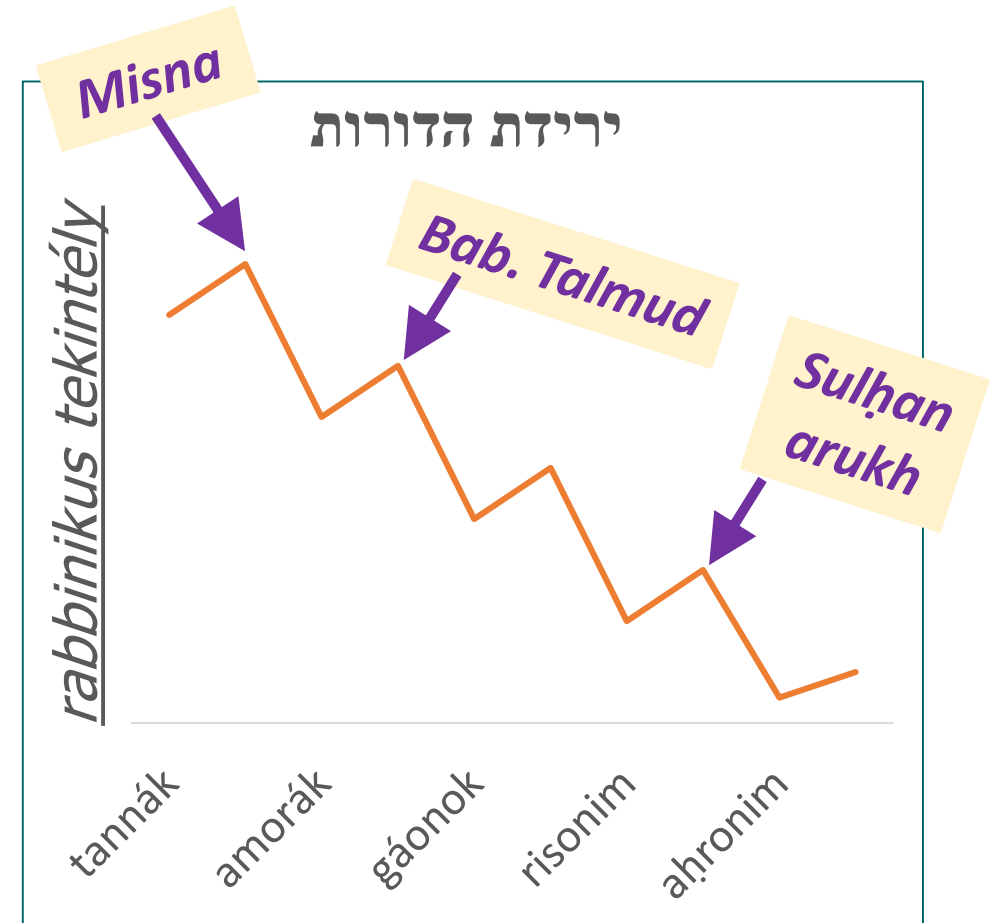
*évszámok:
hagyományos
kronológia
alapján*

Jeridat ha-dorot ירידת הדורות

'a generációk süllyedése, hanyatlása'

- Minél közelebb a kinyilatkoztatáshoz, annál nagyobb a rabbinikus tekintély.
- De egy korszakon belül nagyobb a tekintélye a későbbinek, aki ismeri és képes szintetizálni a korábbi véleményeket.

A rabbinikus irodalom kulcsművei

- i.sz. 200-220 körül:

Misna

TANNAITIKUS

KORSZAK MŰVEI

(220-250?)

Toszefta

3. század:

„halákhikus” midrásgyűjtemények

-

AMORAI

KORSZAK

350 körül (?):

Jeruzsálemi (Palesztinai) Talmud

500 körül (?):

Babilóniai Talmud

4 – 10... század:

„aggádikus” midrásgyűjtemények

GAONI

KORSZAK

targumok: a Héber Biblia egyes könyveinek arámi fordításai

misztikus irodalom

pijjut-irodalom:
liturgikus költészet

Palesztinai Talmud és Babilóniai Talmud

Misna	Toszefta	Palesztinai Talmud (Jeruzsálemi Talmud)	Babilóniai Talmud
6 rend, 63 traktátus	6 rend, 59 traktátus	4 rend + <i>Nidda</i> a Tohorot-ból. (Kodasim rendhez nincs.) 39 traktátus	4 rend + <i>Ber.</i> a Zeraimból + <i>Nidda</i> a Tohorot-ból. 36[,5] traktátus
i.sz. 200 (-220) körül, <i>R. Jehuda ha-Nászi</i>	220 után nem sokkal, <i>R. Hija bar Abba</i> [??]	lezárva 350-450 közt, <i>viszonylag kevés szerkesztés</i>	lezárva 500 körül/után, <i>Rav Asi és Ravina</i> [?]
A tannaitikus hagyományok gyűjteménye	A Misnából kimaradt tannaitikus anyag gyűjteménye	A <i>Misna</i> amórák általi értelmezése, valamint további tannaitikus (→ <i>barajta</i>) és amórai hagyományok gyűjteménye	
<i>legrövidebb</i>	<i>hosszabb</i>	<i>még hosszabb</i>	<i>leghosszabb terjedelmű</i>

Palesztinai Talmud és Babilóniai Talmud

Misna	Toszefta	Palesztinai Talmud (Jeruzsálemi Talmud)	Babilóniai Talmud
Zeraim (11 traktátus)	Zeraim (11 traktátus)	Zeraim (11 traktátus)	csak <i>Berakhot</i>
Moed (12 traktátus)	Moed (12 traktátus)	Moed (12 traktátus)	Moed (kivéve <i>Sekalim</i>)
Nasim (7 traktátus)	Nasim (7 traktátus)	Nasim (7 traktátus)	Nasim (7 traktátus)
Nezikin (10 traktátus)	Nezikin (kivéve <i>Avot</i>)	Nezikin (kiv. <i>Avot</i> , <i>Edujot</i>)	Nezikin (kiv. <i>Avot</i> , <i>Edujot</i>)
Kodasim (11 traktátus)	Kodasim (kivéve <i>Tamid</i> , <i>Middot</i> , <i>Kinnim</i>)	---	Kodasim (kivéve <i>Tamid</i> fele, ill. <i>Middot</i> , <i>Kinnim</i>)
Tohorot (12 traktátus)	Tohorot (12 traktátus)	csak <i>Nidda</i> 4 fejezete	csak <i>Nidda</i>

Az ún. „kis traktátusok”

(Tanaitikus, amorai vagy gaoni korszakból)

- *Avot de-Rabbi Natan* (a Misna Avot traktátusához)
- *Pirké de-Rabbi Eliezer*
- *Maszekhet Sofrim* (a Tóra-tekercecsek, tfilenek, mezuzák stb. írásáról)
- *Maszekhet Gerim* ('betértek', a betérésről)
- *Maszekhet Kalla* ('mennnyasszony', esküvőről), *Kalla rabbati*
- stb.

A „midrás” fogalma(i)

- Midrás mint tevékenység:
a Tóra / Héber Biblia késő-ókori rabbikus értelmezése a tanházakban.
- Drás mint exegetikai eszköz (vö. pardész):
a midrás-tevékenység egyik technikája, a szöveg kreatív értelmezése, új jelentésrétegek kihámozása a szöveg pontos megfigyelésével.
- Midrás mint „hagyománycsomag”, rövid szövegegység:
a midrás-tevékenység eredménye, viszonylag gyakran drás-technikával.
- Midrásgyűjtemény mint a rabbinikus irodalom egyik műfaj:
olyan szerkesztett mű, amely (esetleg máshonnan is ismert) midráscsomagokból áll, valamely bibliai könyv szövegének sorrendjében elrendezve.

A „midrás” fogalma(i)

- Midrás mint tevékenység:

↔ Misna, mint tevékenység: a halákha szisztematikus megvitatása.

a Tóra / Héber Biblia késő-ókori rabbikus értelmezése a tanházakban.

- Drás mint exegetikai eszköz (vö. pardész):

↔ *psat, remez, szod, peser...*

a midrás-tevékenység egyik technikája, a szöveg kreatív értelmezése, új jelentésrétegek kihámozása a szöveg pontos megfigyelésével.

- Midrás mint „hagyománycsomag”, rövid s

↔ *nem bibliaértelmező „csomagok”*

a midrás-tevékenység eredménye, viszonylag gyakran drás-technikával.

- Midrásgyűjtemény mint a rabbinikus irodalom egyik műfaj:

olyan szerkesztett mű, amely (esetleg más) ↔ Misna, mint műfaj: halákhikus anyag tematikusan elrendezve.

áll, valamely bibliai könyv szövegének s

A „midrás” fogalma(i)

↔ **aggáda:**
*minden, ami nem halákha,
de valóban leggyakrabban
narratív anyag, elbeszélések.*

- Midrás mint tevékenység: a Tóra / Héber Biblia ké... rabbinikus értelmezése a tanházakban.
- Drás mint exegetikai es... a midrás-tevékenys... új jelentésrétegek
- Midrás mint „hagyománycsomag”, a midrás-tevékenység eredménye, visz...
- Midrásgyűjtemény mint a rabbinikus irodalom egy... olyan szerkesztett mű, amely (szó szerinti értelemben) midrásanyagokból... en elrendezve.

Figyelem:

(1) A midrás különböző jelentései gyakran keverednek, keverve használják őket.

(2) Sokan szinte szinonimaként használják a midrás és az aggáda szavakat! s

*Midrás-csomagok a Misnában, Toszeftában, talmudokban is!
Néha ugyanaz a csomag (két verzióban) több műbe is bekerült.*

Tannaitikus / halákhikus midrásgyűjtemények

	<u>RABBI JISMAEL TANHÁZÁBÓL:</u>	<u>RABBI AKIVA TANHÁZÁBÓL:</u>
<u>Exod-oz:</u>	Mekhilta (de-rabbi Jismael)	<i>Mekhilta de-rabbi Simon bar Johaj</i>
<u>Lev-hoz:</u>	(fragmentumok?)	Szifra
<u>Num-hez:</u>	Szifré Numeri	<i>Szifré Zuta</i>
<u>Deut-hoz:</u>	<i>Midras tanaim</i>	Szifré Deuteronomium

- **Vastagon kiemelt címek:** a 19. századot megelőzően is ismert, hagyományosan használt művek (kéziratok, nyomtatványok). *Ezek címét illik ismerni!*
- *Dőlt betűvel szedett művek:* a 19-20. században (például a Kairói Genizában) felfedezett vagy fragmentumokból rekonstruált művek.

Amórai / aggádikus midrásgyűjtemények

Aggadic Works	Midrashim	Date C.E.	The Era	
Apocalyptic and Eschatological Midrashim	Genesis Rabbah	400–500	Classical Amoraic Midrashim of the Early Period (400–600)	
	Leviticus Rabbah			
	Lamentations Rabbah			
	Esther Rabbah I			
	Pesqta de-Rav Kahana			
Megilat Antiochus Midrash Petirat Moshe ("Death of Moses") Tanna de-Vei Eliyahu ("Sefer Eliyahu") Pirkei de-R. Eliezer Midrash Agur (Called "Mishna R. Eliezer") Midrash Yoran Midrash Petirat Aharon Divrei ha-Yamim shel Moshe Otiyyot de-R. Akiva Midrash Shoreshah ve-Atva'ah Midrash Eser Galuyot Midrash va-Yissa'u	Songs Rabbah	500–610	The Middle Period (640–1900)	
	Ruth Rabbah			
	Targum Shevi			
	Midrash Eshah			
	Midrash Proverbs			
	Midrash Samuel			
	Ecclesiastes Rabbah			
	Midrash Hascrot vi-Yisrot			
	Deuteronomy Rabbah ¹			(775–900)
	Israhama ²			
	Israhama (Suber) ³			
	Numbers Rabbah I ⁴			
	Pesqta Rabbat ⁵			
	Exodus Rabbah I ⁶			
	Va-Yofi Rabbah ⁷			
The Manuscripts of the Israhama Yalammednu Midrashim ⁸				
Throne and Hippodromes of Solomon	900–1000			
Mifreshet Hara'akot				
	Midrash Tehillim I			
	Parashat Rabbah I			

Legismertebb:
Gen. Rabba, Lev. Rabba ...
a Tóra könyveihez és az öt
tekercshez

Forrás: Herr, Moshe David. Midrash. *Encyclopaedia Judaica*, edited by Michael Berenbaum and Fred Skolnik, 2nd ed., vol. 14, Macmillan Reference USA, 2007, pp. 182-185.

Amórai / aggádikus midrásgyűjtemények

Throne and Hippodromes of Solomon	<i>Yelammedwa</i> Midrashim ¹		
Midrashot Berakhot	Midrash Tehillim I	900–1000	
Midrashot Yehudith	Exodus Rabbah I		
Midrash Hallel	Aggadat Serashit		
Midrash Tachle	Aggadat Shir ha-Shirim (Zuta)		
	Ruth Zuta		
	Ecclesiastes Zuta		
	Lamentations Zuta		
Midrash Aseret ha-Dibberot	Midrash Shir Hashirim	1000–1100	The Late Period (1000–1200)
Midrash Kenen	Alba Gayon		
Midrash Avkir	Esther Rabbah I		
Alphabet of Ben Sira	Midrash Tehillim II		
Midrash va-Yasha			
Seder ha-Yashar			
Perikta Hulta	Panim Aherim to Esther (version 1)	1100–1200	
Midrash Torurah	Lekah Tov (c. 1110)		
	Midrash Aggadat ²		
	Genesis Rabbah ²		
	Numbers Rabbah ²		
	Yalkut Shimon ²	1200–1300	The Period of the Yalkutim (anthologies)
	Midrash ha-Gadol ²	1300–1400	1200–1500
	Yalkut Meir ²		
	Ein Ya'akov ²	1400–1500	
	Haggadat ha-Talmud ³		

1. Tanhuma Midrash (Yelammedwa). 2. All based on the work of Heche ha-Dasha. 3. These are anthologies
 Note: Names in *italics* are homiletical Midrashim; the rest are exegetical.

És még...

- *Széder olam rabba* (világkronológia, 2. század);
Megillat Taanit („böjti” tekercs, 2. század) stb.
- Targumok: pl. *Targum Onkelosz* a Tórához
A Héber Biblia egyes könyveinek az arámi fordítása.
- Pijjutok: pl. Kallir, Jannaj, stb.
*Liturgiai költemények a (késő) bizánci korból (Palesztinában),
majd az arab korból, tágabb értelemben a középkorból is.*
- Korai misztikus művek: pl. Széfe jecira, Siur koma, stb.

A középkori rabbinikus irodalom

Középkor:

kommentárok, kódexek és responsumok

- Kommentárok *pl. Biblia-, Talmud-, Tur-, Sulhan arukh-kommentárok*
 - A kommentár csak formailag függ a kommentált szövegtől, de önálló szellemi alkotásként kezelendő. *Pl. ḥiddusim egy-egy Talmud-traktátushoz.*
- Halákhikus kódexek *pl. Misne Tora, Tur, Sulhan arukh... (és továbbiak)*
 - A halákha szisztematikus kifejtése.
- Responsum *egyes rabbik responsumgyűjteményei*
 - Eseti kérdésekre adott válaszok, részletes indoklással.

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár
- (Babilóniai) Talmud-kommentár
- Kódex-irodalom
 - Tarjag-micvot
 - Minhag-irodalom
- responsumok

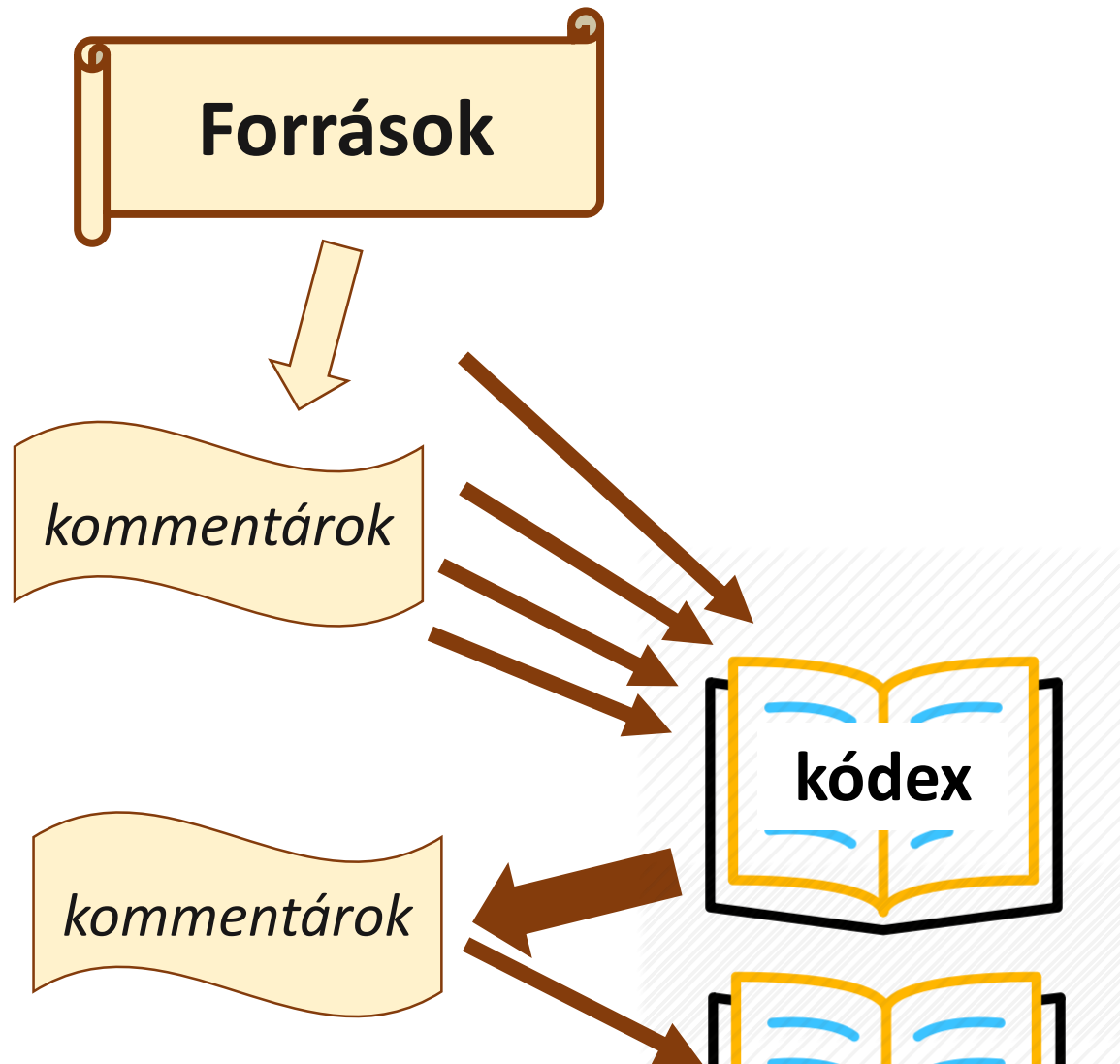
*hol a „rabbinikus”
irodalom határa?*

+ filozófia
+ misztika
+ etika
+ ...

+ tudomány
+ folklór
+ szépiro-
dalom
+ ...

A kommentár és a kódex „dialektikája”

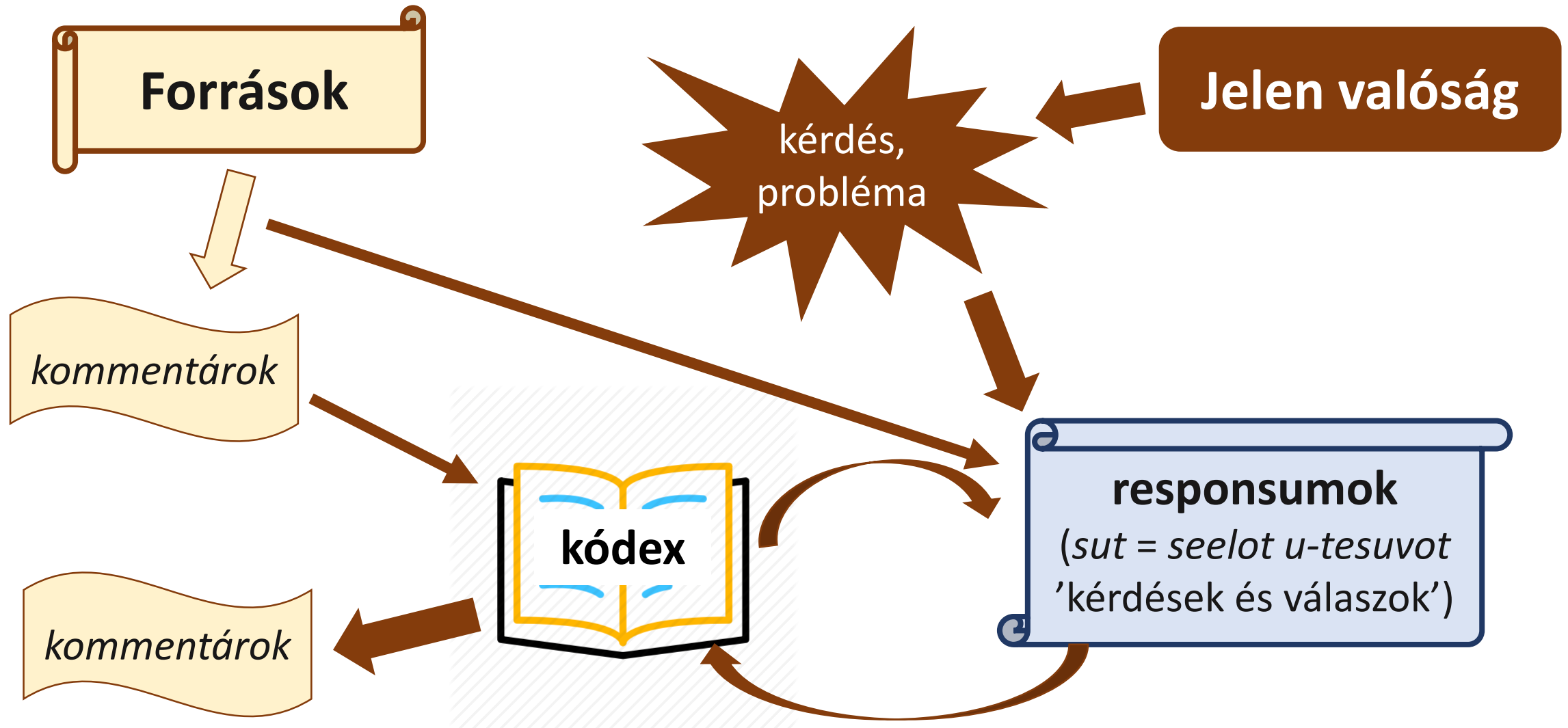
A kódex kodifikálja a normatív halákhát. Általában a cél a könnyű használhatóság, források magyarázata (megjelölése) nélkül.

A kommentár:

1. Értelmezi a kódexet.
2. Továbbgondolja, részletezi, finomítja, aktualizálja a kódexet.
3. Rávilágít a kódex forrásaira.
4. Ritkán: vitatkozik is a kódexszel.

A kommentár és a kódex „dialektikája”

A rabbinikus irodalom kulcsművei

- 11. század: Jichak b. Jakob Alfaszi / RIF
- 12. század 2. fele: Maimonides / RaMBaM: *Misne Tora*
- 13. század 2. fele: R. Aser ben Jehiel / Rabbenu Aser, ROS
- 14. század eleje: R. Jakob b. Aser: *Arbaa Turim* (= Tur)
- 16. század közepe: R. Jozsef Karo: *Sulhan arukh*
R. Mose Iszerlesz: *Mappa*

Keressenek rá ezekre a nevekre a szakirodalomban, hogy egy kicsit ismerkedjenek velük...

Miért nem adok meg pontosabb évszámokat? 1. Nincs értelme bemagolni őket. 2. Bárhol utána tudnak nézni. 3. Sok esetben bizonytalanok vagyunk.

Struktúrák a rabbinikus irodalomban

1. A *Tóra* 5 könyve, a *Tanakh* 24 könyve

Biblia-kommentárok, midrásgyűjtemények, Zohár...

2. A Misna hat rendje, 63 traktátusa

Pal. Talmud és Bab. Talmud, Talmud-kommentárok (pl. ROS), RIF...

3. Maimonides: *Misne Tora* (avagy *יד החזקה*) 14 könyve

*a halákha
minden területe*

4. A *Tur* 4 oszlopa

→ *Tur*-kommentárok, *Sulhan arukh* és kommentárjai, aḥronim responsumai...

Oraḥ ḥajim (hétköznapi és ünnepek), *Jore dea* (kasrut stb.),

Even haezer (családjog stb.),

Ḥosen mispat (polgári jog)

*csak praktikus
relevanciával
bíró témák*

A rabbinikus irodalom műfajai a középkorban

Kommentár

- Tórához / Héber Bibliához
- Talmudhoz, Misnához...
- Kódexekhez
- ...

Kódex

- ...
- Maimonides:
Misne Tora
- Jakov b. Aser:
Arbaa turim (Tur)
- Jozsef Karo:
Sulhan arukh
- ...

Responsum

Halakhikus
döntvényirodalom

További műfajok

- Minhag-irodalom
- Tarjag micvot
- + Filozófia, tudomány

Példa: Maimonides munkássága

Maimonides [Maimonidész] = rabbi Mose ben Maimon = Majmúni Mózes
(1135/1138 – 1204)

a nyelvválasztás jelentősége:

- Misna-kommentár (arabul)
- Széfer ha-micvot (tarjag-micvot, arabul)
- *Misne Tora* (halakhikus kódex, héberül)
- *Tévelygők útmutatója* (filozófiai mű, arabul)
- Levelek (arabul)
- Responsumok (arabul)
- Tanulmányok orvostudományi, logikai (?) stb. témákban (arabul)

A félév összefoglalása

A félév összefoglalása

*Köszönöm egész féléves
megtisztelő figyelmüket,
és viszlát a vizsgán!*